

Veselá, Zdenka

K historii středního školství

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. I, Řada pedagogicko-psychologická. 1971, vol. 20, iss. 16, pp. [127]-139

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/112728>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENKA VESELÁ

K HISTORII STŘEDNÍHO ŠKOLSTVÍ

Každé školství je základem a odleskem svého věku a je plně závislé na hospodářské, politické a kulturní úrovni té které společnosti. Tato obecná charakteristika platí pro jakýkoliv stupeň školy, který ve společnosti vznikl a s ní se rozvíjel.

Pokusme se sledovat s rozvojem naší společnosti také vznik a vývoj středního školství od prvních jeho krůčků až do naší doby.

Předchůdci dnešní střední školy měli podobu škol klášterních, katedrálních a partikulárních. První dva typy se na našem území objevily v souvislosti s přijetím křesťanství. Byly to školy, které sloužily potřebám církve, a proto vychovávaly především kněze a mnichy. Neuzavíraly však brány ani jiným zámožným žákům, kteří chtěli získat vyšší vzdělání. Funkcí těchto škol bylo determinováno i jejich umístění, takže školy byly řízovány zejména při biskupských sídlech, při klášterech a při farách. Ačkoliv o počátcích těchto škol není u nás dochováno mnoho zpráv, přece lze jejich existenci v uvedených místech předpokládat a jejich vnitřní život odvozovat z analogického vývoje školství a vzdělání v tehdejší Evropě.¹ První zprávu o církevní škole v Čechách čerpáme z Kosmovy Kroniky, který se na této škole v roce 1074 sám učil (škola svatovítská).

Ve 13. století vyrostla církevním školám konkurence v podobě městských škol. Města se za vlády Přemysla Otakara II. stala středisky obchodu, vzmáhala se po všech stránkách, a z tohoto faktu vyplynula nutnost starat se také o vzdělání svého vlastního dorostu. Proto si zakládala a udržovala vlastní školy, které se vnitřní náplní nelišily od škol církevních. Městské školy dostaly název partikulární nebo triviální.² Později se objevil také název gymnasium. Stejně jako školy klášterní a katedrální i tyto školy byly latinské. Měly některé rysy rozdílné, které vyplývaly z charakteristiky města nebo ze zaměření kláštera a řádu, který ho spravoval, některé rysy však byly společné. Hlavním společným znakem všech těchto škol bylo to, že základem celého studia byla gramatika, která v sobě zahrnovala jak latinský jazyk, tak také literaturu.

---

¹ Peter Vajcik, Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v 16. storočí, SAV, Bratislava 1955, str. 7.

² První název vyjadruje vztah těchto škol k universitě (na universitě se učila všechna svobodná umění, kdežto na školách partikulárních jenom některé disciplíny z těchto umění), druhý název v sobě zahrnuje tu okolnost, že tyto školy směřovaly především ke třem disciplinám: gramatice, dialektice a rétorice.

Městské školy doznaly velkého rozkvětu ve století čtrnáctém. Za vlády Karla IV. byl jejich rozvoj podnícen hlavně založením university. I když o jejich stavu není přesný obraz doložený historickým materiálem³, některé jednotlivé stránky tehdejšího školského života je možno postihnout ve svědectvích Husových, v písních té doby nebo v satirických skladbách. Po smrti Karla IV. a po válkách husitských se vývoj škol na delší období pozastavil. V průběhu husitských bouří došlo ke zničení mnoha klášterů a měst a spolu s tím také ke zničení církevních škol, což ve svých důsledcích přineslo sebou snížení tehdejší vzdělanostní úrovně. Nelze však nevidět, že po válkách husitských, koncem 15. století a v průběhu století 16., kdy došlo opět k rozkvětu škol a spolu s tím i k rozkvětu vzdělanosti, střední školy byly téměř výhradně městské. Dokonce i školy, které zůstaly při kláštorech, chtěly městskou podporu a nad svou školou neodmítaly městský dozor.

Střední školy se dělily na vyšší a nižší. Toto rozdělení záviselo na tom, zda si město zjednálo jenom kantora a sukcentora (pak mělo školu nižší), nebo si zjednálo bakaláře či mistra (pak mělo školu vyšší). Charakteristickým rysem těchto škol byla nestálost. Projevovala se nejen v kolísání počtu tříd (2–5), ale také v pohybu učitelských sil. Není se čemu divit, neboť učitelé neměli stálé platy, a v odměňování byli závislí na svých žácích a na městě⁴. Proto si své postavení hleděli zlepšovat jako písaři, zvoníci, proto nechyběli při pohřbech i svatbách, proto psali kalendáře, lístky s novoročním přáním, proto pekli oplatky, nechyběli při masopustu a koledách atd. Je samozřejmé, že mnohdy díky těmto vedlejším činnostem zanedbávali školu, že raději toto zaměstnání při vhodné příležitosti opouštěli, a že proto také byli námětem pro leckteré literární dílo.⁵ Ve druhé po-

³ František Josef Zoubek, O školách čtrnáctého století, ČČM 1880, str. 458.

⁴ František Josef Zoubek, Školy za náboženského různověrství v Čechách, Osvěta 1880, str. 855. Autor uvádí, že učitelé chodili na stravu hlavně k faráři nebo k sousedům, nebo se také stravovali ve škole. Odměnu dostávali ve formě naturálií. Náhodné platy získávali za práci s dětmi na kúru nebo za různé náhodné práce. Kromě toho jim přinášeli peníze také žáci. Učitel od žáků vybíral tzv. sobotales, kretales (na křídou), kandelales (na svíčky) aj.

⁵ Frantové a grobiáni, Z mravokárných satir 16. věku v Čechách, k vydání připravil a úvod napsal Jaroslav Kollár, ČSAV, Praha 1959, str. 157, 158, 160.

V satíře „Rozmlouvání Petra se Pánem“ od Konrada Hosa, která byla přeložena do češtiny, čteme tato kritická slova na práci učitelského stavu:

875 Í v školách se proměnilo,
není tak, jak prv bylo,
když jsem já do školy chodil
chtě, abych se lidem hodil.

885 Nynější hrubí Janové
nemají chuti takové,
by s žáky v škole seděli,
svých povinností hleděli,
pílnější loutny, regalu,

890 jen z toho chtí mítí chválu,
pacholat nepílně učí,
kumpanům to vše pououčí.

lovině 16. století se však setkáváme se snahou tento stav změnit a zlepšit. Tyto změny probíhaly pod vlivem německého školství a pod vlivem myšlenek a praxe tehdejších německých pedagogů Melanchthona a Sturm. Podle jejich vzoru se i nás objevila snaha dát městským školám podléhajícím pražské universitě společný program a na jeho základě jejich činnost sjednotit.

Prvá opatření v tomto směru podnikl v 80. letech 16. století Petr Codicillus. Jako rektor pražské university měl k tomu mimořádnou příležitost. Vysoké učení pražské kromě toho, že pomáhalo církvi a českým králům rozhodovat sporné církevní i politické otázky, mělo vrchní správu nad nižšími školami v celém českém království. Universita dosazovala učitele, opravovala a nařizovala školní řád (zahrnoval v sobě učební plán, osnovy a nařizoval, z jakých knih se má učit) a byla nejvyšší právní institucí českého školství. Právním universitním se neřídily pouze školy katolické a bratrské. Na základě této skutečnosti sepsal pražský rektor v roce 1586 pro městské školy učební řád (Ordo studiorum docendi atque discendi litterarum in scholis civitatum regni Bohemiae). Tak uplatnil zkušenost, se kterou se setkal při svých studiích ve Vittemberku, i v našem školství. Vydaným dokumentem chtěl školy sjednotit a zamezit tomu, aby se všude začínalo jinak, aby se střídali učitelé a žáci přecházeli ze školy do školy, z města do města. Codicillův řád byl koncipován do pěti oddílů, z nichž první, čtvrtý a pátý (Předmluva k Pražanům, Vypravování o Herkulovi na rozcestí a List dozorcům školním universit Pražskou poslaný) vytvořil rámec vlastní-

---

Řídco kdy lekcí čítají,
k tomu dospěchu nemají.

895 Dadouc žákům abecedu,
sami běží na besedu,
trávíc tak čas na každý den,
netknú se knihy za týden;
opouštějí grammatiku,

900 šenkýřky jim v lepším zvyku.
Pilnější jsou hry a freje,
ne při jednom se to děje,
radši by panny učili,
nežli se s žáky cvičili.

951 Než někdy se to děje zpět,
že je jme za obojek svět,
zmýlí přátelům naději
a ožení se raději,

955 ač již byl i bakalářem,
radče bude hospodářem.
Otec neb jiní přátelé
hledí na to nevesele,
hněviví jsouc naříkají,

960 náklad svůj mu omlouvají.
Však on, zavra na tom radu,
vezme sobě starú babu,
když toliko má dům v městě
nebo tolarú as dvě stě.

mu jádru, tj. školním zákonům, vyučovacímu řádu a rozvržení vyučovacích hodin. Z řádu se dovídáme o učebním plánu, osnovách a také učebnicích (literatuře), podle kterých měly partikulární školy řídit svou práci. Městské školy měly nadále sestávat z pěti tříd. První třída byla rozdělena do dvou oddělení. První bylo pro nováčky, kteří se učili písmena, druhé pro žáky pokročilejší, kteří se cvičili ve skládání hlásek do slabik a slabik do slov. Jakým způsobem se má v 1. třídě postupovat, vyplývá z následujícího doporučení: „Skládati slova uč tak, aby zprvu byla dvojslabičná, pak trojslabičná a víceslabičná; ale pomalu a zvolna pokračuje mysl si: groš ku groši, časem kopa grošů bude.“ Procvičovat psaní a čtení se má podle názoru pražského rektora na českých textech. Mateřština měla být výchozí řečí pro výuku latiny také ve třídě druhé. Od 4. třídy se mělo vedle latiny vyučovat také řečtině. Cílem 5. třídy bylo dokonalé ovládnutí obou řečí, dále znalost počtů, měřictví, počátků mravovědy, musiky a fyziky.

Tento řád je svědectvím toho, že pražský rektor předčil v mnohém směru své německé vzory. Ve srovnání se Sturmem zaváděl do škol počty od nejnižší třídy až do zlomků a snažil se, i když v nepatrné míře, zavádět vedle latiny rovněž reálné předměty. Naproti tomu Sturmovi gymnasisté se učili počítat a odčítat až na akademii. Codicillus dopřál místa ve svém řádu i dějinám vlasti a světa, kdežto Sturmův řád nemá po historii ani stopy.

V třetí části, zákonech, se Codicillus rozepisuje o úkolech ředitele a učitele vzhledem k obsahu vzdělání, o školské kázní, o učení, o hospodaření na škole atd.

Z obou částí lze podrobněji poznat, jakým způsobem se ideje humanismu prosazovaly i v našem školství. Podle nich bylo hlavním úkolem zajistit, aby si mládež hned po prvním poznání elementárních věcí vštípila do paměti co nejrychleji a v dokonalé formě latinský jazyk. Že o to řád usiloval je zcela zřejmé. Učení se mělo usnadnit tím, že se ke slovům latinským říkala slova česká a že se překládalo z češtiny do latiny a naopak. Zvuku se pomáhalo zvukem bez věci a bez ducha. Jaké obtíže a rozmrzelost z takového vyučovacího způsobu vyvstávaly nám dokumentují např. mnohé skladby, ale rovněž vzpomínky Jana Amose Komenského na latinskou školu.

Některé opravy týkající se obsahu vzdělání podnikli také Codicillovi následovníci: Martin Bacháček Nauměřický z Nauměřic (1539–1612), který řídil střední školy v letech 1598–9 a 1603–1611, a mistr Mikuláš Troilus⁶, který roku 1609 sepsal nový školní řád. Tento řád lze považovat za dovršení vyučovacích osnov na sklonku samostatnosti českého národa. Je to dokument, který zachycuje, kam až u nás před Komenským dospěly didaktické zkušenosti a snahy po opravách středního školství. Ovšem ve srovnání s předchozím řádem znamenal tento nový dokument krok zpět,

⁶ Mikuláš Troilus byl český učenec. Roku 1604 byl povolán za profesora na vysoké učení pražské, kde přednášel logiku, etiku, Aristotelovu filosofii, dějepis a jiné předměty. Pomáhal při zvelebení jak vysokého školství, tak také školství středního.

Martin Bacháček Nauměřický si získal velké zásluhy o české školství jako jeho organizátor. Dbal o vnější zařízení a úpravu, o dosazování řádných učitelů a o dokonalou vyučovací metodu. Je ovšem synem své doby. Latina je pro něho vrcholem všeho učení a Jan Sturm, rektor latinské školy štrasburské, nejvyšší autoritou ve školských věcech.

neboť setřel pozitivní stránky řádu předchozího. Směřoval pouze k pobožnosti a ve smyslu Sturmova řádu k latinské výmluvnosti. Tohoto hlavního cíle se však školám nedařilo dosáhnout pro duchamorný formalismus, který si nevšímal praktických potřeb života, a proto žáci neovládali latinu tak hbitě jako materštinu, ani jí neuměli užívat ozdobně jako Cicero.

S poněkud lepší situací se setkáváme ke konci 16. století ve školách katolických, které obhospodařovali jezuité⁷. Jezuitské školy dosahovaly větší vzdělanosti (dokonalosti a obratnosti v užívání latiny) a horlivosti u svých svěřenců, což se jim dařilo hlavně díky tvrdé drezuře a kázni.

Již v průběhu 16. století narůstá proti duchamornému způsobu výuky latině odpor. Mezi prvními, kdož vyjádřili svůj kritický postoj ke stavu výuky latině a ke způsobu výchovy, byli Michal Montaigne (1533–1592) a Bacon Verulámský (1561–1616). Oba tyto významní myslitelé se zasazovali o to, aby se změnil způsob výuky a výuka se oživila zařazením reálných předmětů. Jejich snahy však zůstaly bez jakýchkoliv praktických výsledků, neboť ani jeden, ani druhý pedagog nebyl rektorem školy.

Současně s tendencemi změnit obsah vzdělání zařazením reálných předmětů se rozvíjejí snahy zlepšit a zdokonalit výuku latině novými metodami. Jaké množství různých rad, návodů a pokusů se vynořilo, uvádí přehledně Jan Amos Komenský.⁸ Všechny tyto náměty a požadavky na čas zanikly v bouřích třicetileté války. Válka s sebou přinesla obecný úpadek veškerého českého života, a tedy i českého školství. V Čechách městské latinské školy skoro zanikaly a po této válce se dostaly do rukou jezuitů. Ti na svých šestitřídních gymnasiích vyučovali podle programu (*Ratio et institutio studiorum*), který vydal generál jezuitského řádu Aquaviva v roce 1599. Tento studijní řád přijali až na malé odchylky také piaristé⁹, kteří zakládali školy na našem území a kteří záhy začali s jezuitskými školami závodit. Podle tohoto řádu se kladla samozřejmě hlavní váha na latinu a náboženství, ostatním předmětům se v jezuitských školách neučilo.

Koncem 17. století a začátkem 18. století v sousedním Německu vzniklo a rozvíjelo se hnutí, které založilo zvláštní pedagogiku. Tato nová pedagogika (pietistická pedagogika) přeměnila dosavadní způsob výchovy a vzdělání a založila nové školy, ve kterých byly již zařazeny reálie.¹⁰ Toto hnutí však u nás nemělo příliš velký vliv, neboť jezuité od svých zásad nechtěli upustit. Mnohem mocněji zapůsobily na naše střední školství myšlenky, které začali v 18. století propagovat filantropisté.¹¹ Jejich zásady (přiroze-

⁷ Jezuité přišli do našich zemí roku 1556. Hned po svém příchodu začali zakládat školy, na kterých zpočátku neměli ani mnoho žáků, ani valných úspěchů. Postupně se však situace začala měnit a jezuitské školy prokazovaly značné úspěchy.

⁸ Jan Amos Komenský, *Nejnovější metoda jazyků, Vybrané spisy sv. III.*, SPN, Praha 1964, str. 130–143.

⁹ Piaristé přišli roku 1631 na Moravu, kde zakládali koleje, které vytvářely proti-váhu kolejím jezuitským. V roce svého příchodu založili kolej v Mikulově, roku 1634 v Lípniku. V roce 1640 rozšiřují svůj vliv také do Čech.

¹⁰ Za hlavního reprezentanta pietismu je považován Heřman Francke (1633–1727), který do svého školního řádu pro latinské školy zařadil reálie.

¹¹ Za otce filantropismu je považován J. J. Rouseau (1712–1778), jemu po bok se staví praktik Kristian Salzmann (1744–1814), který na těchto zásadách založil školu v Schnepenthalle, a dále se k těmto dvěma řadí filantrop Bernard Basedow (1723 až 1790).

nost ve výchově, samočinnost, zkušenost atd.) se začaly ujímat i u nás, hlavně mezi piaristy, ale dokonce i mezi jezuity. Piaristé se pod tímto vlivem začali odchylovat od jezuitů a zaváděli do svých škol vyučování jazykem mateřským a vyučování reáliím. Také u jezuitů lze vystopovat tento vliv, neboť i oni začali zařazovat reálie, ovšem jen v takovém rozsahu, který byl potřebný k výkladům biblických dějin a k výkladům autorů (např. zeměpis). Ostatní řády, které ovlivňovaly tehdejší střední školství, se řídily při vyučování podle piaristů. Je třeba mít však na zřeteli, že ve zřízení a učení na latinských školách nebylo jednoty¹², neboť jednotlivým řádům šlo především o výchovu řádového dorostu, a ten si hleděli co nejvíce přizpůsobovat k vlastním záměrům a cílům.

Vliv filantropismu a současně snaha vlády, aby se domohla rozhodnějšího vlivu na školství, vedly k tomu, že panovnice Marie Terezie (1740 až 1780) přikročila ve školství k opravám. Prvním krokem panovnice k tomu byl „studijní řád“, podle něhož učili piaristé v Litomyšli, a který poslala v roce 1752 rektorovi a konsistoriu university. Další rozhodný krok učinila Marie Terezie na poli středního školství – gymnasií – v roce 1764. Z jejího nařízení vydal Jan Babtist de Gaspari (1702–1768), profesor dějepisu na vídeňské universitě, novou učební osnovu pro gymnasia (Institutio pro Scholis humanioribus). Novotou této osnovy bylo zařazení přírodopisu a fyziky kromě němčiny, řečtiny, dějepisu, zeměpisu a matematiky. V nižších třídách měla být vyučovací řečí němčina. Vládním nařízením hleděli vyhovět pouze piaristé. Jezuité, kteří si vydržovali školy sami, a nebyli finančně na vládě závislí, odmítali se podřídit. Státní finance byly velmi bídné (finance byly odčerpávány válečnými výdaji), takže nebylo možno pomýšlet na zřízení státních gymnasií, a proto stav středního školství v tomto období nedoznal prakticky žádných změn. Ke změnám na středních školách došlo teprve po roce 1773, kdy byl zrušen jezuitský řád. Pro gymnasia znamená tento rok v mnohém směru nepříznivý vývoj. Stát, který je přebral do svých rukou, prohlašoval celkový počet gymnasií za zbytečný a jejich vydržování za příliš nákladné, a proto velkou část gymnasií zrušil¹³. Byla zrušena zvláště taková gymnasia, kde bylo málo tříd. Po těchto úpravách zůstalo v Čechách pouze 13 gymnasií, a to v Praze tři (akademické, novoměstské, malostranské), pak v Broumově, Budějovicích, Hradci Králové, Kosmonosích, Litoměřicích, Litomyšli, Plzni, Strakoncích, Turnově a Žatci, na Moravě zbylo 7 gymnasií, a to v Olomouci, Brně, Znojmě, Jihlavě, Mikulově, Kroměříži a ve Žďáře. Některá gymnasia pře-

¹² V latinských školách až do 19. století panovala značná pestrost. Podle velikosti obce byly latinské školy jedno–dvoutřídní s jedním nebo dvěma učiteli. Některé však měly i 10 ročníků a týž počet učitelů. Průměrně byly tři třídy (jezuitská gymnasia byla ovšem pětitřídní). Z každé této latinské školy byl přístup na universitu, kde se na filosofické fakultě vzdělání všech vyrovnalo. Rozdíl mezi universitou a latinskou školou byl vlastně jen v právu udělovat učené stupně, ne však v učebné látce (obsahu vzdělání), neboť mnohé latinské školy učily temněž, čemu filosofické fakulty, a naopak.

¹³ V Čechách byla zrušena tato gymnasia: Krumlov, Březnice, Jičín, Kutná Hora, Slaný, Ostrov, Bor, Rychnov, Benešov, Žatec, Domažlice, Česká Lípa, Bělá, Německý Brod a Pardubice a jinde. Na Moravě se rušila gymnasia v Uherském Brodě, Telči, Strážnici, Lipníku, Kyjově, Hustopeči, v Moravském Krumlově a jinde.

šla do správy státní, některá byla svěřena piaristům, dominikánům a benediktinům¹⁴.

Po tomto zásahu začala vláda pomýšlet na vypracování nových osnov. Tento úkol uložila dvorská studijní komise (byla zřízena v roce 1760 a trvala až do roku 1848) Matěji Ignátu Hessovi, profesoru všeobecných dějin a literatury na vídeňské universitě, a dvornímu radovi Adamu Františku Kollarovi, řediteli dvorní bibliotéky. Protože Kollar byl filolog, chtěl, aby gymnasia byla vzdělána v tomto oboru. Naproti tomu Hess, jako historik, požadoval ve svém návrhu, aby středem studia byl dějepis a pomocné vědy historické. Marie Terezie však neschválila ani jeden ani druhý návrh a požádala piaristu P. Gratiana Marxe, prefekta savojské akademie, aby vypracoval pro gymnasia osnovu přiměřenější. Nová učební osnova, která byla v roce 1775 předložena, byla schválena a v následujících dvou letech zaváděna do škol. Zůstala pak v platnosti plných 29 let. Podle této osnovy bylo gymnasiální studium pětileté. Mělo tři třídy gramatikální (infima, media, suprema classis grammatices) a dvě humanitní (rhetorica, poesie). Hlavním předmětem zůstala latina. Ostatní předměty (dějepis, zeměpis, přírodní vědy a matematika) byly prohlášeny za vedlejší a mělo se jim vyučovat pouze pro zábavu. Vyučovacím jazykem byl od 3. třídy pouze německý jazyk. Čeština byla tímto způsobem z gymnasií vyloučena a vzala na několik desetiletí na gymnasiích zcela za své. Podle nařízení z roku 1778 nebyl totiž do 1. třídy přijat nikdo, jenž se nevykázal znalostí němčiny.

Za vlády Josefa II. (1780–1790) došlo k úpadku středního školství, neboť tento panovník přál pouze rozvoji obecného školství. Ze středních škol chtěl, aby vycházeli pouze dobří a schopní státní úředníci. Ani za Josefova nástupce (Leopolda II.) nedoznalo střední školství žádných změn. Teprve vláda císaře Františka I. znamenala pro gymnasia změnu. V čem tato změna spočívala?

Počátkem 19. století bylo gymnasium v rakouských zemích poznamenáno bojem o to, mají-li na gymnasiích učit učitelé třídní nebo odborní. Příčiněním piaristy Františka Inocence Langa zvítězila na čas myšlenka odbornosti, která bezesporu přinesla zvýšení úrovně veškerého vyučování. Kromě toho byl díky jemu vydán dne 16. srpna 1805 nový studijní řád, podle něhož byly upraveny o dva roky později také učebnice a vydány obsáhlé instrukce pro vyučování (všechny předpisy pro gymnasia byly uspořádány v roce 1808 a vydány pod názvem „gymnasiální kodex“; tento kodex zůstal v platnosti až do roku 1849). Tímto řádem byla gymnasia v hlavních městech a kde bylo studium filosofické rozšířeno na šestitřídní, venkovská zůstala i nadále pětitřídní. Ovšem učební látka byla pro oba druhy gymnasií těž.

Proti Langovým reformám, ačkoliv znamenaly pokrok, vyvstali odpůrci,

¹⁴ Benediktini jsou nejstarší řeholí. Stali se předními rozšiřovateli víry, vzdělanosti a veškerého umění. Zakládali školy, vyučovali mládež, opisovali spisy řeckých klasiků a díla sv. Otců. Učinili své kláštery sídly znamenitých knihoven a uměleckých sbírek. Kromě této činnosti se věnovali zakládání osad a měst, stavěli sirotčince, nemocnice a chudobince.

Dominikáni jako žebravý řád dali církvi i světu mnoho učenců a hodnostářů. V Čechách měli záhy své kláštery. V Praze vybudovali klášter již v roce 1226. Byl to řád kazatelský.

a těm se podařilo po 13 letech sporů a bojů nejpodstatnější část jeho reforem (systém odborných učitelů) odbourat. Nejvyšším rozhodnutím ze dne 28. srpna 1818 byl obnoven systém třídních učitelů a vláda se opět vrátila k učební osnově Marxové, čímž byla latina opět prohlášena za hlavní předmět a ostatní předměty za vedlejší. Jediným kladem těchto změn bylo to, že venkovská gymnasia se rozšířila také na 6 tříd.

Od roku 1819 po dobu vlády císaře Františka I. nebylo na zřízení gymnasií ničeho měněno. Za císaře Ferdinanda I. se daly mnohé pokusy o reformu gymnasií, ale mocné politické hnutí je na čas zastavilo. Ke slovu se přihlásily reformy až po bouřlivém revolučním roce 1848.

Rok 1848 znamenal rozhodný obrat v celém dosavadním vývoji středního školství. Znamenal zásadní obrat jak v organizaci tohoto školství, tak také v jeho obsahu. Jaké změny byly provedeny? V první řadě byla zrušena studijní dvorská komise a byla nahrazena samostatným ministerstvem veřejného vyučování. Ministerstvo hned po svém vzniku rozvinulo na tehdejší dobu velkolepou činnost. Pro střední školství tato činnost vytvořila základy, na nichž se budovalo téměř celé další století. V květnu roku 1848 bylo nařizováno spojit dva ročníky filosofické s gymnasiem, a tím se vytvořila osmitřídní gymnasia. Tímto činem se původně čtyři třídy gramatikální staly nižším gymnasiem a dvě třídy kdysi humanitní spolu s dvěma filosofickými ročníky vytvořily třídy vyššího gymnasia. Tato kvantitativní změna byla o rok později doplněna také změnou kvalitativní v podobě známého a věhlasného „Nástinu organizace gymnasií a reálků v Rakousku“ (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich), který vypracovali ministerský rada František Exner a universitní profesor Heřman Bonitz spolu s humanitními profesory Enkem a Podlahou.

Spolu s novou organizační strukturou a novou obsahovou náplní střední školy se otevřely dveře také novým problémům. Tím, že se středoškolské studium začalo uskutečňovat ve dvou formách¹⁵, vyvstala před pedagogickou veřejností nutnost řešit otázku jednotné školy. A tím, že Organisační nástin byl vybudován na novohumanistických ideálech, které dávaly možnost rozvíjet mateřský jazyk, vyvstala před celou českou společností nutnost budovat vlastní, české školy. Řešení obou otázek však bylo po porážce revoluce na několik let odsunuto. K určitému obratu a uvolnění sil pro řešení uvedených problémů dochází až po vydání říjnového diplomu (20. října 1860). Absolutismus dohrál svou roli a v nových zásadách, formulovaných v diplomu, měla být obnovena historická práva jednotlivých království a zemí. Změny hospodářské a politické našly svůj odraz také ve školství, kde se ovšem neseťkáváme s příliš významnými kroky. Přesto však i nepatrné zásahy znamenaly postupné uskutečňování dvou hlavních školských problémů.

Prvním krůčkem k budování českých středních škol byl návrh zákona z 12. dubna 1861, který však byl na sněmu projednáván na zásah poslanců

¹⁵ Organisačním nástinem vyrostl tradičnímu útvaru, jakým bylo gymnasium, konkurent v podobě reálků. Na rozdíl od gymnasia však byly zpočátku útvarem šestitřídním, později sedmitřídním. Rozdělovaly se rovněž na nižší a vyšší reálku, přičemž nižší mohla být vedle čtyřleté také tříletá a dvouletá. Reálka připravovala pro technická studia.

teprve 14. dubna 1864. Výsledek projednávání otázky — zrovnoprávnění českého jazyka na školách národních a středních — nebyl však valný. V části vztahující se ke gymnasiím bylo navrženo rozdělit dosavadních 23 gymnasií v Čechách na 10 českých, 7 paritálních a 6 německých. Na tzv. českých gymnasiích se mělo vyučovat česky ve všech třídách pouze náboženství, v prvních dvou třídách měly být česky vyučovány také předměty ostatní, ve vyšších třídách měl převládat jako jazyk vyučovací jazyk němčina. Na paritálních gymnasiích měla být jediným vyučovacím jazykem němčina a čeština byla přibrána od první třídy jako povinný předmět. Při výuce náboženství se mělo přihlížet k mateřskému jazyku žáků. Rovněž při překladech klasiků se mělo zčásti používat češtiny.

Na německých gymnasiích bylo veškeré vyučování prováděno v jazyce německém a čeština se zde objevila od první třídy jako povinný předmět.

Toto rozdělení ve skutečnosti ukazovalo, že bylo zemským zákonem, přijatým dne 25. května 1864, ustaveno 10 gymnasií dvojjazyčných a 13 gymnasií německých.

Výsledkem těchto polovičatých opatření bylo to, že na středních školách zavládlo jazykové zmatení a že docházelo ke značným obtížím. Ukazovalo se, že je nutno tuto spleťtíou situaci řešit rázněji. K řešení se nabízely dvě cesty. První spočívala v tom, že existující gymnasia byla vyhlašována za česká (státní gymnasium v Praze na Malé Straně, gymnasia v Jičíně, Hradci Králové, Jindřichově Hradci a Písku), druhá záležela v tom, že byla budována gymnasia nová. Tak tomu bylo hlavně na Moravě, kde až do roku 1867 nebylo vůbec českých středních škol. Specifická moravská situace vyplývala z centralistické tendence „neposlovanit Moravu“. Motiv tohoto kroku vysvětluje první ředitel gymnasia v Brně Karel Wittek celkem jednoznačně¹⁶. Tyto snahy byly překonány teprve 18. října 1866, kdy bylo rozhodnuto zřídit na Moravě dvě nižší česká gymnasia, která v roce 1868 byla rozšířena na osm tříd.

První slovanská gymnasia v Brně a v Olomouci zřídil tedy stát. Stát však neměl valného zájmu na rozšiřování českých středních škol, a tak česká města sáhla v mnohých případech k svépomoci. Svépomocí vznikla gymnasia například ve Valašském Meziříčí, Třebíči, Hranicích, Kroměříži a Uherském Hradišti, svépomocí vznikaly reálky, a to v Telči, Prostějově, Brně, svépomocí vznikaly také reálná gymnasia¹⁷ v Domažlicích, Příbrami, Pelhřimově, Rokycanech a jinde.

Po tomto mírném rozkvětu českých středních škol došlo ke konci let osmdesátých opět k jejich stagnaci. Stalo se tak v souvislosti s nástupem nového ministra Gautsche. Za jeho vlády došlo k řadě negativních zásahů do vývoje českého středního školství. Nový ministr nedovolil v roce 1886 otevřít české soukromé gymnasium v Příboře, nedovolil rozšířit české gymnasium v Kroměříži o vyšší třídy, a posléze ani nedovolil zřídit potřebné české pobočky při gymnasiu ve Valašském Meziříčí. Dále k okleštění českých středních škol přispěly jeho nechvalně pověstné ordonance, které

¹⁶ Výroční zpráva 1. českého gymnasia v Brně 1907/08.

¹⁷ Reálná gymnasia našla svůj vzor v tzv. Křížkové reálném gymnasiu, které vzniklo v roce 1863 v Táboře jako nový typ střední školy, a chtělo dva krajní typy — gymnasium a reálku — sloučit v jednotnou střední školu.

omezovaly jejich rozvoj a oznamovaly, že: a) budou postupně zavřeny vyšší třídy reální při reálném gymnasiu v Litomyšli, Plzni, Táboře, Kutné Hoře a v Přerově; b) se odmítají požadavky o převzetí do státní správy středních škol v Roudnici, Domažlicích, v Praze, v Třeboni, v Českých Budějovicích, Uherském Hradišti a v Opavě; c) se odnímají státní subvence reálnému gymnasiu v Novém Bydžově a gymnasiu v Čáslavi; d) nebyla přijata žádost Královských Vinohrad o zřízení gymnasia a žádost Jičina o rozšíření nižší reálky na vyšší státním nákladem.

Negativní zásahy ministry do vývoje českých středních škol vyvolaly rozhořčený odpor a nesouhlas českých sil. Česká delegace svedla proto na říšské radě i na českém zemském sněmu boje, které vedly ve svém důsledku k udržení dosavadního stavu a ke vzniku několika nových gymnasií, reálek a reálných gymnasií. Opoziční hnutí přinutilo tedy vládní kruhy k ústupkům, které přinesly střednímu školství další kvantitativní rozvoj. Výsledkem tohoto hnutí byly v 90. letech jednak nové české střední školy v Praze na Malé Straně, na Starém Městě, na Žižkově a v Královských Vinohradech, jednak postátněné střední školy v Domažlicích, ve Slaném, v Rakovníku, v Pelhřimově, v Českých Budějovicích, v Roudnici, ve Vysockém Mýtě, v Čáslavi a v Novém Bydžově. Úsilí devadesátých let bylo potom vyjádřeno v celkovém počtu středních škol s českým vyučovacím jazykem: 44 jich bylo v Čechách, 14 na Moravě a 1 škola byla ve Slezsku.

Ke konci minulého století a na začátku století tohoto sílil tlak na reformování středního školství nejen v Čechách, ale i v mnoha jiných zemích. Reformní snahy směřovaly k tomu, aby zjednaly rovnováhu mezi požadavky humanismu opřeného o kulturu antických národů a humanismu moderního, založeného na přírodních vědách, moderních jazycích a literaturách. Otázka reformy středního školství byla předmětem mnoha jednání. Byla také předmětem jednání 8. sjezdu českých profesorů, který se konal v roce 1902. Jedním z diskutujících, který se k této otázce na sjezdu vyjádřil, byl profesor Drtina. Vyslovil naději, že se snad podaří ve 20. století založit nový typ střední školy, který by odpovídal požadavkům doby. Sám uvažoval o dvou možnostech. Domníval se, že by mohl vzniknout buď jeden typ střední školy, nebo by se mohly vedle sebe vyvíjet typ reálný a gymnasiijní. V následujících změnách ve školství se promítlo mnoho faktorů. Byly to především faktory politické, hospodářské a sociální. V jakém smyslu ovlivnily reformu střední školy? Je třeba si připomenout, že česká společnost vstoupila do nového století pod vlivem bouřlivých politických událostí let 1905–1907. Tyto události byly výrazem vážných, narůstajících a neřešených problémů nutné demokratizace veřejného života, a také neřešených problémů sociálních a národnostních. Vzrůstající radikalizace podpořená událostmi ruskými vyústila u nás v roce 1907 ve volební reformu, jejímž výsledkem bylo přijetí všeobecného volebního práva. Výrazný demokratismus tohoto období se promítl i do středněškolské reformy, která probíhala v roce 1908. Promítl se v ní v podobě rozrůznění typů středních škol a v možnosti žáků ve větším počtu tento typ školy navštěvovat. Reformní hnutí bylo dále ovlivněno vlastním pedagogickým zázemím. Pedagogické myšlení, které hledalo odpovědi na vzniklé otázky, se vrátilo až k Rousseauovi, neboť u něho našlo odpověď na to, jak dítě v nové společenské atmosféře vychovávat. Jeho názory na přirozenou výchovu dítěte

ožily již na konci 19. století ve dvou zcela protichůdných zemích: v Rusku u Lva Nikolajeviče Tolstého a v Německu u Pannwitz a jiných. Odtud se dostaly i k nám a staly se jedním z podětů reformy. Vedle toho ovlivnily reformní hnutí také kruhy lékařské, které upozorňovaly na přetěžování žactva, množství předmětů atd. Reformu také ovlivnila pedagogická psychologie, která proti bývalé pasivitě a receptivitě postavila v praxi výchovu k samostatnosti a samočinnosti. Jiným mohutným podnětem k reformě školy bylo úsilí o tzv. estetickou výchovu, jež by proti jednostrannému intelektuálnímu tehdejší školy akceptovala požadavek vychovat dítě ke schopnosti estetického prožitku a k vytříbení uměleckého vkusu. Všechny tyto vlivy se posléze spojily a vyústily ve středoškolské anketě, projednávané ve dnech 21.—25. ledna 1908 za předsednictví ministra vyučování ve Vídni. Podle slov Otakara Kádnera to byl první závažnější krok od revolučních let 1848—1849, který po letech stagnace vedl „k pronikavým důsledkům, které namnoze hluboce převrátily organizaci i metodu střední školy rakouské... Ministru Marchetovi i přes jeho nepokrytou snahu germanizační i přes to, že v lecčems záhy slevil od svého prvotního liberalismu, rozhodně zůstane zásluha, že takřka rázem provedl řadu oprav dávno již zralých a potřebných“.¹⁸ Výsledkem této ankety byly nové typy střední školy. A tak vedle gymnasia a reálky a šestitřídních dívčích lyceí¹⁹ vyrostly dva nové typy reálných gymnasií: reálné gymnasium typu A a reformní reálné gymnasium typu B.

Následující období bylo výrazně poznamenáno realizací školské reformy. Nové typy střední školy doznaly značné obliby, o čemž svědčí ta okolnost, že již v předválečných letech řada gymnasií a reálek na tyto typy přechází. Současně s uskutečňováním reformy jsme svědky toho, že pokračuje úsilí o zrovnoprávnění českého školství, které zejména kvantitativně bylo v našich zemích ve značném nepoměru ke školství německému.²⁰

Všechny snahy však záhy přerušují válečné události, Světová válka těžce dolehla na vývoj školství. Mnohé školní budovy — zpravidla nejlepší — byly zabírány pro potřeby armády, byla zkracována doba výuky pozdním zahájením, a také uhelnými prázdninami, byla zastavována výuka nepovinným podmětům, a kromě toho celá řada profesorů i žactva nejvyšších tříd odešla na vojnu. České školství bylo navíc postiženo novým nástupem velkoněmeckého nacionalismu, který znamenal v těchto letech vystupňovanou a systematickou persekuci českého a slovenského živlu. Proto konec války, rozpad Rakouska—Uherska a vznik Československé republiky znamenal pro české a slovenské školství velmi mnoho. Tak vznikem samostatného českého státu byl uzavřen dlouholetý zápas proti diskriminaci českého školství, který byl nedílně spjatý v Čechách, a zejména na Slovensku,

¹⁸ Otakar Kádner, Vývoj a dnešní soustava školství, Sfinx Bohumil Janda, Praha 1929, I. díl, str. 242.

¹⁹ Dne 11. prosince 1900 byl vydán provisorní statut, podle kterého jsou u nás organizována šestitřídní dívčí lycea. Od tohoto roku se začíná naplňovat starý požadavek středoškolského vzdělání pro dívky. Obhájcem a organizátorem dívčího vzdělání byl u nás František Drtina.

²⁰ Otakar Kádner, Vývoj a dnešní soustava školství, Sfinx Bohumil Janda, Praha 1929, I. díl, str. 331n.

přímo s bojem o národní existenci. Vznikem samostatného českého státu se také vytvořil prostor k novému naplnění dlouholetých snah po demokratickému školství a po jednotné škole.

Резюме

К ИСТОРИИ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Статья занимается историческим развитием среднего школьного дела на нашей территории с самого начала до 1918 года. Что касается содержания статья разделяется в две части. В первой части мы узнаем о предшественниках современной средней школы, какими были школы при монастырях, кафедральных соборах и латинские городские школы. Статья в дальнейшем отмечает, что среди всех латинских школ имелось в значительной степени разнообразие, которое стремились устранить профессора и ректоры пражского университета в конце 16 века путем введения единого учебного плана. Этому разнообразию в определенной степени не подвергались школы организованные иезуитами, так как последние сразу же после своего прихода в Чехию в 1556 году учредили пятиклассные гимназии подчиненные единому учебному плану. После тридцатилетней войны почти все школы были в власти иезуитов. Это состояние длилось до самого конца 18 века.

Вторая часть статьи направляется к усилению государства и правительницы Марии Терезии перенять власть над школьным делом в свои руки. Она охватывает первые шаги в этом направлении, которые в конце концов кульминируют в реформах произведенных после отмены иезуитского ордена.

Самую совершенную концепцию средней школы создал только 19 век как в отношении организации (возникают восьмиклассные гимназии и шестиклассные реальные школы), так в отношении содержания (новое содержание образования основывается на новогуманистических идеалах устраняющих коммуникативную функцию латинского языка, передавая эту функцию национальным языкам; латинский язык становится только формативным средством мышления и средством общей культивации индивидуума в этическом и эстетическом отношениях). Эта концепция получила свое выражение в известном документе в Проекте организации гимназии и реальных школ в Австрии (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich). На этой основе строились чешские средние школы вплоть до 1918 года. Возможность развития чешских средних школ принципиально обеспечивавшаяся этим основным документом, должна была находить свою реализацию в ходе жестоких политических боев. Таким образом шаг за шагом удавался количественный подъем, успешно совершенный после возникновения самостоятельного чехословацкого государства. Однако молодое государство унаследовало нерешенную проблему единой школы и проблему демократизации.

SOME REMARKS ON THE HISTORY OF SECONDARY EDUCATION

In this paper an attempt has been made to illustrate the historical development of secondary education in our country from the very beginnings till 1918. The paper falls into two parts. In the first part information is given about the immediate ancestors of the secondary schools — the monasterial and cathedral schools. There was no uniform type of the Latin schools and by the end of the 16th century some masters and rectors of the Prague schools tried to reduce this variety by introducing uniform teaching regulations. On the other hand, schools organized by the Jesuits were an exception to this heterogeneity. The five-year gymnasiums organized immediately after the arrival of the Jesuits to Bohemia in 1556 were governed by the uniform school regulations. After the T. Y.s' War the Jesuits controlled practically all educational system. It was only by the end of the 18th century that this state changed.

The second part of the paper pays attention to the effort of the sovereign Maria Theresia to bring education under state control. First steps in this direction are shown, which, finally, develop into the reforms realized after the abolishment of the Order of the Jesuits. It was, however, not until the nineteenth century that a perfect conception of the secondary school was created. In accordance with this conception new eight-year gymnasiums and six-year real-schules began to be founded. The curriculum of these schools was built on the ideas of neohumanism, which gave up the communicative function of Latin by transferring it to national languages. Latin was taught to develop mental power, emphasis was placed on moral and aesthetic training. This conception finds its expression in the famous "Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich" on the basis of which the Czech secondary education system was built until 1918. The above mentioned school law could, however, be enforced in our country only after hard political struggles. Thus, the quantitative development of Czech secondary education was gradually realized and brought to an end with the rise of the independent Czechoslovak republic. Yet, the young state inherited from the past the insistence of our people on solving the problem of the unique school and the principle of democratization.

